

ΤΟ 1825 ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ η δεύτερη έκδοση του *Ύμνου* στο Μεσολόγγι, με την ιταλική μετάφραση αντικριστά, σε πεζό, του Gaetano Grassetti: *Ύμνος εις την Ελευθερίαν*, έγραψε Διονύσιος Σολωμός Ζακύνθιος, Τον Μάιον Μήνα 1823./*Inno alla Libertà* Dionisio Solomos da Zacinto scrisse Il Mese di Maggio 1823. Volgarizzato in Prosa Italiana da G. Grassetti, Prof. di Lettere Italiane e Latine in Zante, Edizione III. Εν Μεσολογγίω, Εκ της Τυπογραφίας Δ. Μεσθενέως, 1825¹.

Ο Gaetano Grassetti (1778-1836) γεννήθηκε στη Ρώμη, σπούδασε ιατρική και μελέτησε λατίνους και έλληνες κλασικούς· δίδαξε για ένα διάστημα φυσική στο Κολλέγιο της Ραβέννας και άσκησε την ιατρική με επιτυχία. Για λόγους πολιτικούς κατέφυγε στην Πάτρα, όπου εργάστηκε ως γιατρός, και τελικά εγκαταστάθηκε στα Ιόνια Νησιά, που του μιλούσαν στη φαντασία καλώντας τον «ως σειρήνες με την γλαυκή κι ευφρόσυνη όψη τους». Παντρεύτηκε, σε δεύτερο γάμο, τη ζακυνθινή Αδελαΐδα Καρβελά. Στη Ζάκυνθο συνδέθηκε στενά με τον Σολωμό.

Όταν ιδρύθηκε η Ιόνιος Ακαδημία στην Κέρκυρα, ανέλαβε την έδρα των Ιταλικών και Λατινικών. Στην Ακαδημία δίδαξε επί έντεκα χρόνια, ως το θάνατό του. Κατά τον Χιώτη, η διδασκαλία του γινόταν «απλοελληνιστί».

Θα πρέπει να δούμε την έκδοση αυτή του *Ύμνου* μαζί με τη μετάφρασή του, το προλογικό σημείωμα του Grassetti και τις σημειώσεις του σαν ένα σύνολο. Μια προσπάθεια να δημοσιοποιηθούν σε Έλληνες και ξένους οι απόψεις του ποιητή για τη γλώσσα, για την ποίηση και τη μετάφραση —απόψεις που συμπίπτουν με τις πεποιθήσεις του Grassetti— να αρθούν παρεξηγήσεις και να δοθούν οι πρέπουσες απαντήσεις στους επικριτές.

Από την έκδοση έχει παραλειφθεί εντελώς η στροφή 21, αλλά αριθμείται και

1. Η αναγραφή στο εξώφυλλο: Edizione III [3η έκδ.] προβλημάτισε τους μελετητές του Σολωμού, δεδομένου ότι η πληροφορία του Πολυλά πως η πρώτη έκδοση του *Ύμνου* πραγματοποιήθηκε στο Μεσολόγγι το 1824 —δηλαδή πριν από τη γαλλική— θεωρείται ανακριβής.

σημειώνεται με εύγλωττα αποσιωπητικά, ενώ οι στροφές 26 και 27 παραλείπονται μόνο στη μετάφραση. Στη στροφή 21, η αναφορά στην αγγλική κυριαρχία στα Επτάνησα, που χαιρετίζουν την Επανάσταση, *Μ' όλον πούναι αλυσωμένο/Το καθένα τεχνικά,/Και εις το μέτωπο γραμμένο/Έχει: Ψεύτρα Ελευθεριά*, ασφαλώς δεν θα ευχαριστούσε τους Άγγλους. Οι στροφές 26-27, πάλι, οι οποίες αναφέρονται στην Αυστρία, *Που φτερά και νύχια θρέφει/Με τα σπλάχνα του Ιταλού*, θα σκόνταφταν στη λογοκρισία σε όσες περιοχές της Ιταλίας βρίσκονταν υπό αυστριακή κυριαρχία.

Κανείς δεν αμφιβάλλει ότι ο Σολωμός επέβλεψε τη μετάφραση, από την οποία ήταν απόλυτα ικανοποιημένος και την υπέδειξε ως πρότυπο (βλ. σχετικά το σημείωμα για τη γαλλική έκδοση σ' αυτόν τον τόμο, σσ. 73-77). Μην ξεχνάμε την αγωνία του για την τέλεια έκφραση, όπως και την αυστηρότητα με την οποία αντιμετώπιζε την τυπογραφική εμφάνιση του έργου του: «Σας παρακαλώ θερμά: παρακολουθήστε το τύπωμα ώστε να μη μου αλλάξουν ούτε ένα κόμμα», έγραφε το 1824 στον Ανδρέα Λουριώτη για τη σχεδιαζόμενη τότε έκδοση του *Ύμνου* στο Λονδίνο. Θα ήταν περίεργο επίσης να μην έχει τεθεί υπόψη του το προλογικό σημείωμα του μεταφραστή. Μπορούμε λοιπόν διαβάζοντάς το να ακούμε, εν μέρει τουλάχιστον, τη φωνή του ποιητή.

Στον ενδιαφέροντα αυτό πρόλογο, ο Grassetti δηλώνει ότι δεν θα ασχοληθεί «με την πρωτοτυπία και τις ποιητικές αρετές» του έργου, πιστεύοντας ότι αφενός το εγχείρημα είναι πάνω απ' τις δυνατότητές του και αφετέρου ότι όλα αυτά (δηλαδή η πρωτοτυπία και οι αρετές) μπορούν να γίνουν εύκολα αντιληπτά από τους λογίους και τους έμπειρους αναγνώστες. Θα αναφερθεί όμως σε κάτι που, κατά την άποψή του, δεν τους είναι δυνατόν να καταλάβουν από μόνοι τους: την αιτία του θαυμασμού και της απόλαυσης όσων μιλούν αυτή τη γλώσσα, τώρα που για πρώτη φορά, με το υψηλό αυτό ποιητικό παράδειγμα, διαψεύδονται οι προσβλητικές απόψεις για το δημώδες ιδίωμα όλων εκείνων που κραυγάζουν ότι πρόκειται για μια γλώσσα άθλια και κουρελιασμένη (*il volgare [...] misero e cencioso*), που δεν μπορεί να εξυψωθεί και να αποκτήσει την ευγένεια της καλλιεργημένης γλώσσας (*civile idioma*) —κατάλληλη μόνο για τσακωμούς στα τρίστρατα και καβγάδες της ταβέρνας.

Σημαντικό όσο και παράδοξο: ο Grassetti δηλώνει εξαρχής ότι ανέλαβε τη μετάφραση για να αποκαλύψει στους συμπατριώτες του τις δυνατότητες μιας γλώσσας «*cara al popolo presente di Grecia*», που ελάχιστοι συγγραφείς γνωρίζουν και οι περισσότεροι ανοήτως περιφρονούν. Παράδοξο, γιατί το πρώτο που θα περιμέ-

νε ν' ακούσει κανείς σε μια τέτοια περίπτωση είναι ότι επιδίωξή του ήταν να γνωρίσουν οι συμπατριώτες του τον αγώνα ενός σκλαβωμένου λαού για την ελευθερία του. Παράδοξο ακόμα γιατί, βεβαίως, δεν γνωρίζει κανείς μια γλώσσα μέσω της μετάφρασης. Ο ίδιος διευκρινίζει, όμως, ότι ελπίζει να πετύχει το στόχο του, μένοντας πιστός στο κείμενο, στην αυστηρή *απόδοση των λέξεων (alla stretta interpretazione della parola)*. Στόχος του λοιπόν να αποκαταστήσει τη συκοφαντημένη γλώσσα. Νά που είναι άξια να εκφράσει τα υψηλότερα νοήματα. Πόσο θυμίζουν όλα αυτά τον *Διάλογο*!

Η μετάφραση του κειμένου είναι πράγματι πιστή, ίσως υπερβολικά πιστή. Δεν διακρίνεται η προσπάθεια να μεταφερθούν έστω στην πρόζα κάποιες παρηχήσεις, κάποιοι ρυθμοί του πρωτοτύπου. Κι αυτό φαίνεται καθαρότερα εκεί όπου ο στίχος απογειώνεται (όπως π.χ. στη στρ. 95) ή αναπαριστά με το ρυθμό την κίνηση (π.χ. στη στρ. 96). Αλλά, είπαμε, η πρόθεση του μεταφραστή ήταν να αποδώσει με ακρίβεια το λόγο.

Οι σημειώσεις του ποιητή επίσης είναι όλες προσεκτικά μεταφρασμένες. Στην τελευταία, όπως ξέρουμε, απαντά με έντονο τρόπο στους επικριτές του, επικαλείται τους κλασικούς για να δικαιώσει τη στιχουργία του. Ο γάλλος μεταφραστής είχε παραλείψει αυτή τη σημείωση, θεωρώντας ότι αφορά μόνο το ελληνικό κοινό. Ο Grassetti όμως, που θέλει να αναδείξει το ανάστημα του ποιητή και να βεβαιώσει την ύπαρξη μιας συγκροτημένης νεοελληνικής στιχουργικής, τη μεταφράζει. Άλλωστε, στον πρόλογο της έκδοσης αναγγέλλει ήδη τη δική του ελληνική γραμματική-μετρική.

Οι περισσότερες σημειώσεις του μεταφραστή είναι διορθώσεις στη γαλλική μετάφραση του Stanislas Julien. Παρέχουν δε ένα πρόσθετο υλικό για ν' ανιχνεύσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Grassetti προσεγγίζει το κείμενο, όπως και την ποιητική του «θεωρία», αλλά και να εικάσουμε τις απαιτήσεις του ίδιου του Σολωμού από τους επίδοξους μεταφραστές του.

Επικρίνοντας, παραδείγματος χάριν την αλλαγή του τίτλου, που από *Ύμνος* έγινε *Διθύραμβος*, προβάλλει το αίτημα του αυστηρού διαχωρισμού των ποιητικών ειδών (*genere di poesia*), σύμφωνα με την κλασική αντίληψη. Προς την κατεύθυνση του κλασικού μας οδηγεί επίσης η σημείωση (h), όπου η γαλλική μετάφραση επικρίνεται γιατί δεν αποδίδει αυτό το «*bello sentezioso* (όμορφη φράση) *alla Pindarica*». Και ο

ίδιος ο Σολωμός αναφέρεται στον Πίνδαρο. Ο συσχετισμός με τον αρχαίο ποιητή δεν φαίνεται να είναι τυχαίος².

Ο Grassetti κάνει παρατηρήσεις πραγματολογικές, αισθητικές, φιλολογικές. Συμπτωματικά, επισημαίνοντας λάθη ή αδεξιότητες, οδηγεί τον αναγνώστη του σε τρεις βασικές πηγές του σολωμικού έργου. Τη Βίβλο: γιατί να χαθεί, λέει, η βιβλική έκφραση του πρωτοτύπου; (σημ. c)· τους αρχαίους: κρινοδάκτυλες ονομάζει ο ποιητής τις παρθένες και όχι *plus blanches que les lis* (πιο λευκές από τα κρίνα), διότι το κρινοδάκτυλος το συνθέτει μιμούμενος το ομηρικό ροδοδάκτυλος (σημ. q)· το λαό: *Σαν να ρυάζετο θηριό*· η παρομοίωση της θάλασσας με άγριο θηρίο είναι παρμένη από το στόμα του λαού της Ελλάδας, που (ο ποιητής) τον άκουσε να λέει: «το πέλαγο μεγάλο θηριό» (σημ. x).

Ο μεταφραστής οφείλει να ανιχνεύει το ποιητικό υπόστρωμα, ώστε να το διαφυλάξει στην άλλη γλώσσα. Προβλήματα ύφους, προβλήματα ουσίας.

Δεν έχει νόημα να αριθμήσουμε τις λεπτές επισημάνσεις ή λύσεις που δίνει ο ίδιος ο Grassetti. Σημασία έχει ότι αυτός ο Ιταλός, ο παθιασμένος με τη δημοτική γλώσσα και την ποίηση, διαθέτει μια σπάνια αρετή: το μεταφραστικό ήθος· που σημαίνει, σεβασμός του κειμένου.

ΧΡΥΣΑ ΠΡΟΚΟΠΑΚΗ

---

2. Και από τις δύο αυτές παρατηρήσεις του Grassetti, όπως και από στοιχεία του προλογικού σημειώματός του, ο Louis Coutelle αντλεί πρόσθετα επιχειρήματα για τον κλασικισμό του Σολωμού, βλ. Louis Coutelle, *Formation poétique de Solomos (1815-1833)*. Αθήνα: Ερμής 1977, ιδιαίτερα τις σσ. 292-293.